

*Гнатенко К. В.,**кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст відділу організаційного забезпечення
та контролю у сфері нотаріату
управління з питань нотаріату**Головного територіального управління юстиції у Харківській області*

ВЛАСНІ ПРИНЦИПИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ГАЛУЗЕВОГО ПРАВОВОГО РЕЖИМУ

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що, незважаючи на численні та гострі науково-теоретичні дискусії стосовно обґрунтованості виділення нових комплексних галузей права, очевидною стає необхідність пошуку нових теоретичних і методологічних підходів до вироблення критеріїв виділення самостійної таких галузей права. Розвиток суспільних відносин, поява їхніх нових груп і видів, які необхідно врегулювати за допомогою якісно нових підходів, прийомів, методів, зумовлюють неминуче розширення кількості галузей права у вітчизняній правовій системі, появу нової сукупності методів, прийомів і принципів, що застосовують для врегулювання якісно нових відносин та інститутів, поряд із використанням правових методів і прийомів, уже наявних і напрацьованих різними фундаментальними галузями права. Тому комплексність галузі права соціального забезпечення, її специфіка є вимогою часу, враховувати яку повинна і правова доктрина, розробляючи й адаптуючи власні підходи до розмежування галузей права, виділення їхніх особливостей, окреслення меж і відмінностей між ними. У статті увага зосереджена на пошуку нових методологічних і теоретичних підходів до виокремлення самостійності галузі права соціального забезпечення. Акцентовано увагу на тому, що суспільний розвиток і вимоги сучасності призвели до суттєвих змін у правовій системі України та до необхідності формування та розвитку комплексних галузей права, однією з яких є галузь соціального забезпечення. Відзначено, що специфіка правовідносин, які становлять предмет правового регулювання зазначеної галузі й унікальність поєднання відповідних методів правового регулювання галузі соціального забезпечення, зумовлюють пошук науковцями інших, більш досконалих критеріїв виокремлення соціального забезпечення як самостійної галузі права. Серед таких критеріїв зауважено правовий режим, який є досить складним і комплексним поняттям. Наголошено, що значна частина вчених до складників правового режиму як ознаки самостійності галузі права відносять власні правові принципи. Розкрито роль власних принципів соціального забезпечення як елемента галузевого правового режиму у визначенні самостійності соціального забезпечення як галузі права за формально-юридичним аспектом.

Ключові слова: соціальне забезпечення, галузь права, принципи, засади, правотворчість, соціальний захист, предмет правового регулювання, метод правового регулювання.

Постановка проблеми. Конструктивно не визнати, що відповідно до сучасних реалій суспільного та державного розвитку в Україні, зумовлених і поглибленою взаємодією з краї-

нами Європейського союзу, іншими провідними країнами світової спільноти, в Україні настала якісно нова віха розвитку національної правової системи. Поряд із численними змінами у так званих фундаментальних і профілюючих галузях права, які утворені та функціонують у правовій системі України стабільно та віддавна, окреслилася чітка тенденція до активного утворення нових галузей права, в т. ч. таких, які мають комплексний характер. Серед таких комплексних галузей права варто відзначити і галузь соціального забезпечення.

Незважаючи на численні науково-теоретичні дискусії стосовно обґрунтованості виділення нових комплексних галузей права, на нашу думку, очевидною стає необхідність пошуку нових теоретичних і методологічних підходів до вироблення критеріїв виділення самостійної таких галузей права. Розвиток суспільних відносин, поява їхніх нових груп і видів, які необхідно врегулювати за допомогою якісно нових підходів, прийомів, методів, зумовлюють неминуче розширення кількості галузей права у вітчизняній правовій системі, появу нової сукупності методів, прийомів і принципів, що застосовують для врегулювання якісно нових відносин та інститутів, поряд із використанням правових методів і прийомів, уже наявних і напрацьованих різними фундаментальними галузями права. Тому комплексність галузі права соціального забезпечення, її специфіка є вимогою часу, враховувати яку повинна і правова доктрина, розробляючи й адаптуючи власні підходи до розмежування галузей права, виділення їхніх особливостей, окреслення меж і відмінностей між ними.

Пошукам критеріїв розмежування галузей права у національній правовій системі присвячені роботи багатьох вчених як теорії держави та права, так і галузевих наук. Серед них варто відзначити: С.С. Алексєєва, О.М. Бандурку, С.М. Братуся, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, В.М. Кудрявцева, В.В. Лазарєва, М.І. Матузова, В.С. Нерсєсянца, Ю.М. Оборотова, П.М. Рабіновича, Л.Б. Тунову, М.Д. Шаргородського, Ю.С. Шемшученко, Ц.А. Ямпольську. Проблема обґрунтування критеріїв самостійності галузі права соціального забезпечення є предметом наукових напрацьованих таких науковців, як Н.Б. Болотіна, М.І. Іншин, С.М. Прилипка, П.Д. Пилипенко, І.М. Сирота, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, О.М. Ярошенко та ін. Вчені зробили значний внесок у розкриття та вирішення обраної проблематики.

Сьогодні бракує системних досліджень із проблематики ролі власних принципів у процесі визначення самостійності галузі права соціального забезпечення, що зумовлює нагальність нашої роботи.

Метою статті є з'ясування ролі власних принципів соціального забезпечення як елемента галузевого правового режиму у визначенні самостійності соціального забезпечення як галузі права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Т.П. Мінка зауважує, що аналіз наукових дискусій стосовно критеріїв поділу права на галузі дозволив зробити висновок, що такі критерії, як предмет і метод галузі права, є формальними показниками, які за сучасних умов розвитку галузей права, виникнення нових галузей не дають повної уяви про зміст тієї чи іншої галузі [1, с. 639]. Як юридична цілісність галузей права є відносно замкнутою, автономною підсистемою правового регулювання, – відзначає Р.Д. Ляшенко. Головне її призначення – забезпечити стосовно певної сфери суспільних відносин специфічний режим правового регулювання, сукупність характерних за природою і специфічних за юридичним змістом правових засобів. На його думку, наявність подібного режиму дає можливість не тільки поєднувати норми права в одне ціле, надавати їм упорядкованого системного характеру, але й відрізнити одну галузь права від іншої. При характеристиці галузей права слід враховувати, що для їх виділення недостатньо користуватися критерієм єдності предмета і методу правового регулювання. Цей критерій, який добре спрацьовує у сфері цивільного і кримінального права, не може штучно застосовуватися при характеристиці усіх галузей права. Особливо це стосується нових галузей права – космічного, екологічного, інформаційного, будівельного, військового, транспортного та інших, де врахування їхніх правових режимів має особливо велике значення [2, с. 44].

А.А. Шаповалов також вважає, що поруч з основними критеріями (предметом і методом правового регулювання) до особливостей галузі права можна віднести: 1) галузевий правовий режим; 2) замкнутість правового регулювання; 3) однорідність суспільних відносин; 4) галузевий понятійний апарат; 5) власний спосіб правового регулювання; 6) наявність своїх об'єктів і суб'єктів правовідносин, для яких характерні суб'єктивні права та юридичні обов'язки [3, с. 66–67]. О.Ф. Скакун під правовим режимом галузі права розуміє особливий закріплений нормами права соціальний порядок, що визначається співвідношенням правових засобів, які його забезпечують [4, с. 357–358].

Тож бачимо, що досить велика кількість науковців виступають за удосконалення критеріїв розмежування галузей права, а це призводить і до більш глибокого підходу до розуміння поняття «галузь права» загалом. Це дійсно категорія, яка утворює певною мірою цілісний простір правового нормування, що характеризується його відособленістю, чому сприяє установлення за допомогою галузевих правових засобів специфічного правового режиму. Погодимося з Т.П. Мінкою, Р.Д. Ляшенко та А.А. Шаповаловим, що галузевий правовий режим – це дійсно одна із визначальних характеристик самостійності галузі права. У свою чергу, поняття правового режиму є досить комплексним, характеризується великим рівнем наукової абстракції й узагальнення певних його складників, інтеграцією їхніх властивостей. Розкриваючи зміст поняття правового режиму, досить велика кількість дослідників включає до його елементів принципи галузі права.

Тож, на думку Р.Д. Ляшенка, правовий режим галузі права складається з великої групи однорідних суспільних відносин, які становлять окрему, відносно самостійну сферу суспільного життя (предмет галузі права). Правовому режиму галузі права

властива особлива цілісна система регулятивного впливу, що характеризується специфічними прийомами регулювання, особливим порядком виникнення і формування змісту прав та обов'язків, їх реалізації, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на цю сукупність норм (метод правового режиму). Обрання правового режиму як критерію поділу права на галузі дозволило поділити систему права на фундаментальні, профілюючі та комплексні галузі права [2, с. 44].

Варто звернути увагу і на думку Д.В. Слинська, який наголосив, що сукупність юридичних рис галузі загалом визначається як правовий (юридичний) режим. Враховуючи позицію С.С. Алексєєва, науковець пропонує під ним розуміти особливу цілісну систему регулятивного впливу, що характеризується специфічними засобами регулювання, особливим порядком виникнення, формування змісту прав і обов'язків, їх здійснення, специфікою санкцій, способів їх реалізації, а також дією єдиних принципів, загальних положень, які поширюються на цю сукупність норм [5, с. 105]. Хоча рівень специфіки галузевих режимів може бути різним (вони можуть бути генеральними, видовими, спеціальними), кожна галузь права з юридичного боку відрізняється у правовій системі саме режимом регулювання [6, с.135].

Влучним є висновок Т.П. Мінки щодо визначення поняття правового режиму: він є правовою формою функціонування відносин, що становлять предмет галузі права, які забезпечуються особливим поєднанням правових способів, типів і методів правового регулювання, що створюють відповідний рівень динаміки цих відносин і визначають мету правового регулювання. Правовий режим відображає динаміку правовідносин, яка досягається шляхом трансформації всіх елементів правового впливу: як правових засобів (норм права, актів реалізації та застосування, юридичних фактів тощо), так і інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правового прецеденту), котрі у взаємодії досягають мети регулювання [1, с. 640].

Таким чином, з усіх міркувань авторитетних представників правничої науки вбачається, що принципи є тією структурною ланкою, особливістю, ознакою певної сталої системи правових засобів, норм, положень, які значною мірою впливають на ідентифікацію такої системи як самостійної галузі права. Усі наведені вище вчені, характеризуючи категорію «правовий режим», до його елементів і критеріїв віднесли також і загальні засади, керівні принципи, що поширюються на певну сукупність норм. Окремі науковці також визначають таку характеристику самостійності галузі права, як мета правового регулювання, упускаючи його принципи, проте, якщо більш детально підійти до розгляду категорії «мета правового регулювання», також можна відзначити, що це є певним спрямуванням правового матеріалу, загальна ідея, керівне положення, призначення, задля якого формується та розвивається певна галузь права. У такому контексті поняття «мета правового регулювання» неминуче перетинається з поняттям «принципи правового регулювання». Можна зазначити, що мета правового регулювання зумовлює формування його основних принципів, а утвердження принципів правового регулювання сприяє чіткому та неухильному досягненню мети правового регулювання галузі незалежно від певної плинності конкретних правових норм, внесення змін до законодавства, удосконалення його засобів і методів. Тобто

мета, як і принципи правового регулювання є одними із найбільш стабільних і незмінних структур у галузі права. В окремих випадках мета правового регулювання деталізується у його принципах, трансформується і конкретизується у них.

Тож, проаналізувавши позиції науковців, котрі представляють доктрину різних галузей права, знаходимо підтвердження того, що за сучасними теоретичними підходами, які є цілком виправданими та зумовленими викликами сучасності, важлива роль у визначенні самостійності галузі права належить наявності власних принципів такої галузі. Принципи виступають складовою частиною більш широкого за обсягом поняття – правового режиму відповідної галузі права.

Не є винятком і галузь права соціального забезпечення, про особливості критеріїв відокремлення її як самостійної галузі права сьогодні точаться численні дискусії. Власний методологічний підхід у теоретиків права соціального забезпечення лише формується, у зв'язку з чим наявні значні неточності у позиціях із приводу того, які характеристики дозволяють визначити право соціального забезпечення як окрему та самодостатню галузь права, у чому полягає особливість тих правовідносин, що становлять предмет права соціального забезпечення, у чому відображається унікальність методу права соціального забезпечення за умови, що численні аспекти тих правовідносин, які входять до предмета права соціального забезпечення можуть бути подібними до тих, які уже врегульовані іншими галузями права. Такі правовідносини досить часто можуть здатися неоднорідними, їхній суб'єктний склад також є достатньо складним та у різних випадках може бути подібним до суб'єктного складу інших галузей правового регулювання, а методи, якими послуговується право соціального забезпечення, також уже застосовуються у інших галузях права.

Тож на сучасному етапі розвитку права інтенсивно формуються комплексні галузі права, критерії самостійності яких важко звести виключно до категорій «предмет і метод». У дослідженні таких комплексних галузей права, якою є також і галузь соціального забезпечення, невиправданим є суто механічний підхід до аналізу їхніх особливостей. При конструюванні вчення про галузь права соціального забезпечення, що, вочевидь, має розпочатися з виявлення ознак, які би дозволяли розглядати її як самостійну галузь у національній правовій системі, важливо застосовувати комплексний новітній підхід, за якого з'ясувати особливості її правового режиму. Насамперед у наведеному напрямі доцільним є виділення визначального у наведеній галузі – власне духу та спрямованості правового регулювання, його призначення, тобто сутності, закладеної у систему правових норм, якими регулюються правовідносини із соціального забезпечення. Реалізація наведеного завдання стає можливою за умови дослідження принципів соціального забезпечення. Саме вони як ключовий елемент правового режиму галузі відображають у концентрованому вигляді сам зміст правового регулювання, його мету. За допомогою з'ясування принципів права соціального забезпечення можливим стає здійснення якісного та чіткого розмежування досліджуваної галузі права від інших галузей національної правової системи, формування чіткого методологічного інструментарію для розуміння та подальшої розробки й обґрунтування усіх інших елементів правового режиму означеної галузі права, виділення її особливостей, бачення цілісного механізму наведеної галузі, який поєднаний спільними принципами та метою.

Переходячи від розуміння того, що комплексність як риса галузі права соціального забезпечення зумовлює необхідність обрання спеціального методологічного та формально-юридичного інструментарію для окреслення рис самостійності зазначеної галузі права, відзначимо також, що у наведеному контексті принципи відіграють важливу роль у визначенні самостійності будь-якої іншої галузі права. Зокрема, І.П. Жигалкін, розкриваючи критерії самостійності галузі трудового права, дійшов висновку, що невід'ємним критерієм самостійності трудового права є також його принципи. Вони у концентрованому вигляді виражають саму суть правового регулювання відносин у царині праці. Принципи трудового права, з одного боку, відображають об'єктивні властивості регульованих галуззю відносин, з іншого – акумулюючи інтереси та потреби працівників і роботодавців, є конкретизованим виразом волі суспільства та засобом регулятивного впливу держави на суспільні відносини. Принципи виступають одним із системоутворюючих чинників галузі права, об'єднують і цементують її норми. Принципи є також одним із критеріїв відповідності правових норм методу регулювання галузі, служать відверненню і вирішенню можливих колізій між ними, забезпеченню стабільного і гармонійного функціонування галузі, починаючи з формування норм у процесі правотворчості та закінчуючи застосуванням та іншими формами їх реалізації; в необхідних випадках виступають засобом подолання юридичних прогалин [7, с. 76].

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, відзначаємо, що власні принципи соціального забезпечення як елемент галузевого правового режиму відіграють значну роль у визначенні самостійності соціального забезпечення як галузі права за формально-юридичним аспектом – власні принципи права соціального забезпечення можна розглядати як чітку формально-юридичну ознаку самостійності галузі соціального забезпечення, оскільки вони: а) є елементом специфічного правового режиму галузі соціального забезпечення; б) як загальні та керівні засади визначають специфіку обрання та поєднання методів для врегулювання соціально-забезпечувальних правовідносин у дузі, який відповідатиме таким принципам, для досягнення такого стану правового унормування, за якого будуть втілені відповідні принципи; в) дозволяють виділити чіткий зміст правовідносин, що становлять предмет правового регулювання права соціального забезпечення, відокремивши їх від інших подібних відносин: це правовідносини, засновані на утвердженні соціальної справедливості, гарантуванні кожному належного рівня життя, які ґрунтуються на гуманізмі та загальності соціального забезпечення.

Література:

1. Мінка Т.П. Поняття правового режиму адміністративного права. *Форум права*. 2012. № 1. С. 639–643
2. Ляшенко Р.Д. Проблемні питання формування нових галузей права. *Teoretyczne i praktyczne innowacje naukowe : zbiór raportów naukowych*, (29–31.01.2013 r.). Kraków : Diamond trading tour, 2013. S. 44–47.
3. Шаповалов А.А. Теоретические проблемы выделения отраслей российского права. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2011. № 1. С. 63–67
4. Скакун О.Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс) : учебник. Харьков : Эспада, 2005. 840 с.
5. Алексеев С.С. Теория права. Москва : БЕК, 1994. 224 с.
6. Слинько Д.В. Поняття правового режиму галузі права. *Міжнародна науково-практична конференція «Сучасна юридична*

наука: проблеми доктринальної комунікації». Харків, 19 квітня 2019 р. С. 135–137.

7. Жигалкін І.П. Критерії виокремлення трудового права як самостійної галузі права. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2016. Вип. 1 (2). С. 73–77.

Hnatenko K. Independent principles of social security as an element of branch legal regime

Summary. The relevance of the article is that despite the numerous and sharp scientific and theoretical discussions on the validity of the allocation of new complex branches of law, it becomes increasingly clear the need to find new theoretical and methodological approaches to developing criteria for allocating independent such branches of law. The development of social relations, the emergence of new groups and types that need to be regulated by qualitatively new approaches, techniques, methods, inevitably expand the number of branches of law in the domestic legal system, the emergence of a new set of methods, techniques and principles used to regulate qualitatively new relations and institutions, along with the use of legal methods and techniques that are already available and developed by various fundamental branches of law. Therefore, the complexity of the field of social security law, its specificity is a requirement of time, which must take into account the legal doctrine, developing and adapting their own

approaches to the delimitation of branches of law, highlighting their features, delineating boundaries and differences between them. The article focuses on the search for new methodological and theoretical approaches to the separation of the independence of the field of social security law. Emphasis is placed on the fact that social development and modern requirements have led to significant changes in the legal system of Ukraine and the need for the formation and development of complex branches of law, one of which is the field of social security. It is noted that the specifics of legal relations, which are the subject of legal regulation of this industry and the uniqueness of the combination of appropriate methods of legal regulation of social security determine the search for other, more advanced criteria for distinguishing social security as an independent branch of law. Among such criteria is the legal regime, which is a rather complex and complex concept. It is emphasized that a significant number of scholars attribute their own legal principles to the components of the legal regime as signs of the independence of the field of law. The role of own principles of social security as an element of sectoral legal regime in determining the independence of social security as a branch of law in the formal-legal aspect is revealed.

Key words: social security, branch of law, principles, principles, law-making, social protection, subject of legal regulation, method of legal regulation.